

dəbiyyat ƏZƏTİ

27 İYUL № 29 (3258)
2001-ci il

1934-cü ildən çıxır

ادبیات ترقی

Исмајл бəј Гаспрински "Азəрбајчан туркларинин ше'р вə шairларини" турк чинсинə мəнсуб халгларын чумласиндэн онə керə "ирелидə" hesab едирди ки, онлар милли мундэрчијə вə милли рухə малик иди. Мундэрчини фикринчə, Азəрбајчан ше'ринин милли вə халгилик кефијјетини тəмин едэн башлыча амил онун сада дилдə жазылмасында вə миллитəн əвал-рунијјетини реал суратдə екс етмэсиндə иди.

И.Гаспрински жазырды: "Османлыда "сəнəатли" шairлэр чох олмушдур. Лакин Азəрбајчанын Сејид Əзим, Вагифи, Закири kimi "тəбии-милли" шairлери бизə мə'лум дејилдир... Ше'ри-Азəрбајчани олдугчə ачыг турки оларəг, дадли вə назик гəзəлијјат, ачы вə зəһерли нəчлвəрдэн ибарət олуб, миллитəнни хиссијјат вə хəјалатынын тамамилə расмидир".

И.Гаспрински Азəрбајчан ше'ринин гудрəтини ондə естетик кəзəллијин дəрин мундэрчичə вə ифшадечик тəнгиди пəфослə вəхдэтдə, нəјатлə сых əлагэдə олмасында, олкə əхалисинин əсас кулчəсини тəшкил едэн əлигабарлы мəзлумларын мənəфеји мевгəјиндэн имтијазлы тəбегəлери тəнгиди нəдфəсинə чевирə билмек бачарыгында вə чəсарəтнə керурду. О жазырды: "Мəрхум Сејид Əзимин ше'р вə гəзəллери нə мəртəбə назик вə лəтəфəтли исə нəч вə кулчулери дəхи шу нисбэтдə агу вə откундур, ја ки, татлы бир зəһердир. Ријакарлыгы, рушвəтчилији, сəрəнлыгы, мənəфəнлыгы ғылым доғрəг, кəсəр kimi əбјət вə тəмсиллери илə јакыб-јандырымышдыр".

И.Гаспрински XIX əсрдə, XX əсрин биринчи он иллијиндə Русијə мусулманлары мунитиндə јетишэн бутун миллитəд хадимлери — пəдагоғлар; мундэрчилэр, наширлэр, јазычылар, əлимлэр kimi мазричли мəфхурəјə малик иди. О, Гəрбдə вə Шəргдə јашајан бутун мазричли селəфлери вə мундэрчилəр мундэрчичə мовгедэн чыкыш едирек инсанларын дунјакерушунун јени мунтарағи истиғамət алмасында, əхлэги бəхшшларынын формалашмасында бəдини сəзун тə"сир гувəсине бəјүк инəм вə дəрин умид бəслəјирди. Бəдини əдəбијјатын тəблиғедичи вə тəшвиғедичи ролунə е"тгидə бəслəјиб, онə хусуси əһмијјэт верон

Исмајл бəј ондэн фəалијјетинин инизибэт, пəдагожи вə мундэрчилек мərəһələлриндə хиссə вə ағылə чевик тə"сир кестəрөн гудрəтли вəситə kimi истифадə етмишдир. Буна керə до о, русиялы нəмвəтлənлэринин мундэрчичə тəрғиссинə, сийəsi дирчəлишинə, мэдəни јуксəлиш нəил олмəг учун ишə турк дилиндə онларын əдəбијјатларынын инкишад етдирмөкдэн башламəгə вəчиб вə мөгсəдлэјун сայырди. Бурадэн ирəли кəлорек Русијанын мусулман халгларынын əдəбијјатларынын инкишад етдирмек И.Гаспринскинин журналистик фəалијјетинин баш мөгсəдлэриндэн бирини тəшкил едирди.

Наширлик, редакторлуг вə јазычылығ етдији 34 ил эрзиндə Русијадə јашајан халгларын милли əдəбијјатларынын инкишады мөселəси нəмшисе Исмајл бəјин диггəт мөркөзиндə олмуш вə "Тəрчуман"ын баш мөгсəдлэриндэн биринə чеврилмишдир. Нашир-мундэрчир бу истиғамəттə гəнəвəтлэрини бирчə чумлэдə умумилəшдирмишдир. "Əдəбијјати-миллијјо бир бəјүк əһмијјэтлеријјо". Шубнəсиз, бу сөзлэр коллени кəзөл дəјнлениш бир колəм,

өтери бир арзуну ифадə едэн фикир дејилди. Бу əдибин русиялы мусулманларын нəјаты узриндə апардыгы ардычыл мундэрчилэрдэн доған əјдын гəнəтат иди.

О, јазыларынын бириндə Русијə мусулманларынын јени мундэрчичли əдəбијјатынын лəнк инкишадындан доған нəрəхəтлэги хисслэрини ифадə

"TƏRCÜMƏN": "DİLDƏ, FİKİRDƏ, İŞDƏ BİRLİK"

едəрək жазырды: "Чох тəвəссүф олунур ки, нəширјјати-исламийјо гəнгиднə хош хəбэрлэр вермəјорук. Ревач вə торогги курулмəјир. Јени əсэрлэр, јени тəрчумəлэр, фəнкли китəблэр нəшр едилмəјир. Дунјадə елм, фəнн, нунер, јени фикирлэр бизлэрə артыг керək шейлэр гəлмəмыш kimi бу хəльмьз лəк əјэнчидир. Лисань-

риси сада халг арасында зуфур вə өз пəвəsi вə гəјрэт илə кəсби-мə'лумат едэн əһли-нəмијјэтдэндир".

Исмајл бəј милли јазычылар ордусу јетишдирмек, фəалијјетлэринə фəјдэли истиғамət вермек, əдəбијјат нəјатə јакындлашдырыб, халгын арзу вə истекларинин тəрчуманына чевирмек үчүн бутун вəсителəрдэн истифадə едирди. О, Русијə империјјасынын мундэрчилек рекионларын дə — Гəфғаздə, Волгабөјүндə, Сибирдə, Орта Асиядə јашајан јазычыларлə сых əлагə сахлəјиб, онларын јарадычылығ лабораторияларындан хəбэр тутур вə алдыгы информасиялары вəхтəшери гəзет сəһифэлэриндə ишығландырырды. XIX əсрин 80-

чи иллэриндэн башланарағ русиялы мусулманларын əдəби мунитиндə елə бир нəдисə јохдур ки, о илк дəфə "Тəрчуман" сəһифэлэриндə екс олунмəмыш олсун. Шушə ше'р мəчлислэринин фəл иштиракчысы нəсанəли ағə Хан Гарадағи XIX əсрин 80-чи иллэриндə А.О.Черняјевски вə С.Велибөјовун сифарши илə "Вəтэн дили" дəрслији үчүн оријинал ше'рлэр јазмəг вə рус əдəбијјатындан тəрчумəлэр етмəккə епигончулуг кирдэбнə јашэн Гарабəг əдəби мунитиндə јени мərəһеленин башлангычыны гəјмушду. Н.Х.Гарадағинин əдəби ислəхатындан илк дəфə Гаспрински хəбэр тутмуш, ону "Турчуман"дə ишығландырымыш вə əдəби хидмəтини јуксək дəјэрлэндирмишди. "Шушадан бизə јазырлор ки, мəһаллин шairи иззəтли Əли ағə Хан Гарадағски кəзөл турки сийбэнə мəксүс ше'рлэр гəлмə алыб вə машурн Крыловун мəнзүм өмсəлларын русчадан тəрчумə едиб јакындлардə нəшр едочкөмиш. Мүхбиримизин гəлени ким кул илə булбүл вə ја ки, минəчəтдэн ибарət олмəјиб, тəзə əфкəр узрə јазылыб. Усули-ше'рдə тəзə јол, тəзə зəмən башлəјақдыр".

Н.В.Гоголун "Мүфəттиш" комедиясынн Н.Нариманов тəрғифиндэн Азəрбајчан дилинə тəрчумəsi гəнгиднə илк мə'луматы дə Гаспрински вермишдир. О.М.х.Əфəндијевин "Бəкыдан мөкүб" јазысы илə əлэгəрдə редакцисинин гəјдиднə жазырды: "Зиялы вə мə'луматлы јашларын əфкəры вə кəдиши вə борадарнə мəчлислэрилə анə лисанларына тəрчумəлэр етдилорек шайани-əфəринлэр. Булардэн бир Гогол мөшүрүн "Ревизор", јəни "Мүфəттиш" мən əсэрини русчадан тəрчумə етдији мə'лум олуб, бəсис-мəмнунијјэт олмушдур".

Мүфти Нусейн əфəнди Гəрбөвун "Гəфғазия əхалисинин бəјиндə јəнтылмəгдə олэн чумлə бир мисəлы, ше'р вə билмəкчилери чəм едиб дəфтер етдилорек", Əһмəd бəј Чаванширин "Мəчмүэри-миллијо тəртиб етдији, кəзөл ше'р илə рус əхлғларын тəрчумə етдији" гəгдə мə'лумат дə илк дəфə "Турчуман"дэн ешидилмишди. (гəнгиднə мə'лумат верилэн əсэрлэрдən бə"эпиринлэр вə кун əлə олмəдыгыны "Мүфəттиш", "Гəнчə ханьм", бə"эпиринин јарəнмə тарихинин нəмə'лум олдуғуну (Ə.Чаванширин ше'рлэр мəчмүэси) нəзэр əлсəг, дəмек олр, инди бу мəгəмдə "Турчуман" етибарлы мөнбə ролуну ойнајир).

Исмајл бəјин кəнч əдəби гувəлорлə əлагəsi мундэрчилек чевшилди мөгсəдлэр хидмət едирди. Лакин о, бир гəдə оларағ, гəгэричдə информасиялар дəрч етмəккə кəнч јазычылары јарадычылығ зəһмөтинə, јени əдəбијјат улругдə мубəризəјə нəвəслэндирмишди. Бурадэн

Наширлик, редакторлуг вə јазычылығ етдији 34 ил эрзиндə Русијадə јашајан мусулман-турк дили халгларын милли əдəбијјатларынын инкишады мөселəси нəмшисе Исмајл бəјин диггəт мөркөзиндə олмуш вə "Тəрчуман"ын баш мөгсəдлэриндэн биринə чеврилмишдир.

икид" хəкəјəsi, "Тобир-Бу нəлдə сəбəби мə'лумдур. Гəфғазиялы ики-үч мундэрчирдэн мəндə окумуш... гəсподиин мусулманлардан јазы јазын јохдур". Дикер бир јазыдə мундэрчир Русијə мусулманларынын əдəби мунитиндə мундэрчилə олунан ирəликчелиши севинчлə алышылэјир, јазычылары дəлə сө'лə ишлəмөјə нəвəслэндирорек жазырды: "Əдəбијјатмыз јавəш-јавəш олсə дə, тəрғиги етмөкдə олдуғу инкар олунмəш. Бу сөнə, ики-үч ил эрзиндə бир хəјли јени əсэрлэр дəлə зуфур едиб, буларын бир хəјли ил идрəмизтə тəгдим едилмəб. Тəкрəр-бəтəкрəр жазмыш иди:к: Əдəбијјати-гəвмијјамизə хидмət едэнлэр оброзовани, јəни зиялы мусулманлар олмəјиб, əксə-

